

Оризът в България – тенденции и предизвикателства

Автор(и): проф. д-р Тоня Георгиева, от Аграрния университет в Пловдив

Дата: 07.05.2019 Брой: 5/2019

Оризът е една от основните и най-ценни житни култури. Тя се отглежда от дълбока древност и днес е разпространена в огромни размери в тропични и субтропични страни, където има основно продоволствено значение. За повече от 1/2 от населението в света тя е основен източник на хранителни калории, предоставящ 35–80% от общия калориен прием. Нарастващият брой на населението в световен план налага производството на ориз да се увеличи с поне 50% над сегашното равнище. През последните 7 години се отчита тенденция за нарастване на потреблението му в света, като в същото време световното производство на ориз запазва нивата си – около 500 млн. т. В резултат на това се отчита тенденция за намаляване на запасите от ориз в световен мащаб. Въпреки това съгласно статистиката оризът осигурява 20% от световното предлагане на храна, докато пшеницата – 19%, а царевичата – 5%.

Тенденции на оризопроизводството в света и у нас

Към настоящия момент около половината от населението на Земята зависи от ориза за своето оцеляване. Културата се отглежда в 113 страни и предоставя 19,62% от световното зърнено производство. Тя е втората по производство житна култура след царевичата, а заедно с пшеницата е основна продоволствена храна в света (Faostat) – по данни на FAO се произвеждат 745 710 т ориз арпа, 713 183 т пшеница и 1 016 740 т царевича.

Ориз се отглежда навсякъде по света, с изключение на Антарктида. Най-много ориз на глава от населението се пада в Гвиана (над 800 кг), Камбоджа (над 600 кг), Тайланд, Мианмар, Лаос и Виетнам (500–600 кг).

Повече от 3 милиарда хора консумират над 100 кг ориз на година. Тази култура се отглежда на 155,5 млн. ха, като в последните 30 години площите са се увеличавали с 0,39% годишно. Успоредно с това темпът на нарастване на получената продукция чувствително намалява. Средното увеличаване на производството годишно е било 3,68% през 1980–1985, 2,28% през 1986–1990, 0,91% през 1991–1995 и само 0,74% през 1996–2000 (FOASTAT). Няколко са основните фактори, които допринасят за тази ситуация:

- Изчерпване на потенциала на високодобивните сортове.
- Качествените характеристики, предпочитани в различни райони на света, са различни. Например в Европа постепенно нарастват предпочитанията към дългозърнестите генотипове („indica“).
- Опасенията за здравето и околната среда и др.

В България днес поради редица обективни (климат, ограничени подходящи почви) и субективни причини (непрекъснати реорганизации, преустройства, промени в собствеността и др.) в последните две десетилетия се наблюдават временни спадове и последващи възстановявания на заетите площи. След анализ на реколтираните площи, среден добив и общо производство в страната става ясно, че са налице колебания, но средните добиви нарастват устойчиво. Например към 2015 г. реколтираните площи възлизат на 124 000 дка и производството до този период се увеличава близо 2,9 пъти – от 20 хил. т на 67 хил. т. В края на 2017 г. обаче отново се наблюдава лек спад до около 111 000 дка. Средните добиви са сравнително стабилни – от 448,0 кг/дка през 2005 г. до 545,4 кг/дка през 2015 г., за да достигнат до 571 кг/дка през 2017 г. Динамиката е в зависимост основно от биологичния потенциал на сортовете и от агрометеорологичните условия на годината.

Общо създадените оризови напоителни полета в България са над 200 хил. дка, което предполага, че все още има неизползван пълен капацитет за разширяване и възстановяване на оризопроизводството в България.

История и традиции в производството на ориз в България

У нас отглеждането на ориз има дългогодишни традиции. Предполага се, че културата е пренесена на Балканския полуостров в IV в. пр.н.е. по време на похода на Александър Македонски в Индия. Той е бил продаван като стока и е добре познат на гърците, но масовото му отглеждане започва значително по-късно. За начало на оризопроизводството у нас някои изследователи приемат края на XIV в., като се позовават на турския историк Саадедин, съвременник на султан Мурад I (управлявал в периода 1362–1389 г.). За влиянието и голямата роля на турците в оризопроизводството Странски казва: „Като азиатски народ турците идват със своите навици и обичаи, които се отразяват и върху земеделието на завоюваните от тях земи. Те въвеждат редица нови култури. По този начин в България се появява и оризът. Още през първите години след нахлуването им и след установяването им по нашите земи турците започват усилено да строят канали и да уреждат оризища в Южна България, особено в районите на Пловдив и Пазарджик, и то преди завладяването на цялата страна“.

След Освобождението оризопроизводството в България продължава да се развива, макар и с редица затруднения. Оризът се засява в най-подходящите и естествено нивелирани места около поречието на реките Марица, Тополница, Стряма, Чая и др. Като историческо доказателство за значението на оризопроизводството за Южна България остават и наименованията на села и местности като с. Оризаре в Пловдивско, местностите Чалтика в Асеновградско, Диви тирове и Тирове в Пазарджишко и други.

След Освобождението (1885–1888), въпреки временните ограничения на площите поради разпространението на маларията, оризът достига около 33 000 дка. Максимумът на площите у нас се регистрира през 1953 г. – 179 хил. дка, когато оризът се е отглеждал успешно и в Северна България. По повод на това някои политици казват: „Въпросът за придвижването на оризовата култура в Северна България е решен с успех, и то окончателно“.

Известно е, че нашата страна се намира на северната граница на благоприятния район за отглеждане на ориза. Поради тази причина много скоро (1960) по-малко подходящите райони на Северна България се изоставят и производството се концентрира основно в Пловдивско, Пазарджишко и по-малко в Старозагорско и Ямболско.

Средните добиви, респективно производството, значително се увеличават – от 350–370 кг/дка през 1960–1970 г. до 520 кг/дка през 2000–2010 г. и 571 кг/дка през 2017 година.

Хранителна стойност и качество на зърното

Оризът е добре приета храна у нас от поколения. В българската кухня тя се възприема като вариво наред с близки по потребителски качества тестени изделия – фиде, кускус, макарони и др. В сравнение с други житни култури оризът има и редица предимства. Той е много хранителен, лесно смилаем и усвоим от организма. Освен това той е отлично диетично средство, което го прави необходима храна за малки деца и за болни хора, страдащи от стомашно-чревни заболявания и др. Важно предимство на тази култура пред пшеницата е, че голяма част от сортовете са безглутенови, поради което се включва в много рецепти за безглутенови храни.

Качеството на зърното е определящо в модерното земеделие. То невинаги е лесно да се дефинира еднозначно, особено при ориза, тъй като в голяма степен зависи от вкусовете предпочитания на потребителите и от крайната насока в употребата на зърното.

Съдържанието на протеин и на скорбяла са двата доминантни фактора, които определят качеството на зърното. Оризът е важен източник на протеин, осигуряващ в някои страни повече от 50% от общата му консумация. Голяма част от факторите, на които се дължи варирането му, са свързани с условията на отглеждане (слънчевата радиация и температура по време на формирането на зърното), както и от технологията на отглеждане (гъстота на стъблостоя, норма и срок на внасяне на азотни торове, поливен режим и контрол на плевелите). Съществува отрицателна корелация между съдържанието на протеин и добива от ориз, но корелацията обикновено е слаба и се определя по-скоро от условията на отглеждане.

За определяне биологичната стойност на белтъка важно значение има съдържанието и съотношението на аминокиселините. Редица изследвания показват, че съдържанието на аминокиселини в зърното на ориза и протеин зависи от вида на тора и торовата норма, както и от биологичните особености на сорта.

Оризът, освен че е важен източник на въглехидрати и белтъчини осигурява и микроелементи, липсата на които често е в основата на много здравословни проблеми. Поне 49 хранителни елемента са необходими в определени количества, за да посрещнат адекватно метаболитните потребности на хората. Липсата на дори един от тях довежда до неблагоприятни отклонения, причиняващи различни болести, нарушено развитие на децата и големи икономически разходи за обществото.

Тъй като оризът е втората основна храна за човечеството, това прави съдържанието в него на микроелементи още по-значимо. Концентрацията на микроелементите варира при различните генотипове, като зависи и от обработването на ориза, качеството на почвите и торовете, използвани при отглеждането му. В някои страни (например Тайланд) 50% от населението си набавя желязо чрез житните храни, респективно чрез ориза.

Анализът на състоянието на оризопроизводството в България разкрива сравнително благоприятни перспективи за бъдещото му развитие. Пазарното търсене, вкусовите предпочитания на потребителите към традиционно висококачествения ориз, произведен в България, стимулира материалната заинтересованост за производство.

Описаните тенденции за нарастване нуждите на населението от ориз и сблъсъкът с предизвикателството да се произвежда повече и по-качествена продукция засилват интереса на производителите към използването на интродуцирани сортове с произход Турция и Италия, както и усъвършенстването на някои технологични решения.

За производителите днес е важно да получат полезна информация за сравнителната продуктивност на перспективни интродуцирани в условията на България италиански и турски сортове ориз, както и препоръки за модерни агротехнологични решения, насочени към оптимален баланс между добив и високо качество.